

ՁՄԻՒՌՆԻՍ 16 ՅՈՒՆԻԱՐԻ :

Երկու տարի առաջ, յամին 1850 Նոյեմբեր ամսին մէջ՝ ընդարձակ յօդուած մը ընկալաբ Փարիզէն, զոր մեր արժանայարգ քիմիական բարեկամներէն մէկը, հռոմէական համագգի եղբայր մը յուղարկած էր մեզ ի հրատարակութիւն : Եւ իմ ժամանակը զանազան ազգօգուտ նկատմունքներէ շարժեալ չուղեցինք ի լոյս ընծայել յիշեալ յօդուածը . որուն յարգոյ հեղինակը թէպէտև ըստ մասին համոզուեցաւ մեր բարեմտութեամբ յառաջ բերած փաստերէն, բայց եթէ չեմք սխալը, քիչ մնալ վերադարձաւ իւր խնդիրը մերժելուն համար : Սակայն այն ժամանակէ հետէ սրտազանները շատ և անակնկալ կերպիւ փոխուեցան . և այս յօդուածը որ գուցէ յայնժամ վնասակար ըլլար Ազգին միաբալ նական սիրոյն և խաղաղութեանը, այս օրուան օրս խիստ օգտակար կրնայ ըլլալ մեր համազգի սիրելի ժողովրդեան : Աստի այսպիսի բաղդը ա. կնկալութեամբ կրփութեամբ հաղորդելու մեր յարգոյ ընթերցողաց յիշեալ յօդուածը՝ անոր ուսումնական և ազատամիտ հեղինակէն վերստին հրաման ստանալով :

Առ Վ. Հ. Ղևոնդ վարդապետ (Յովնանեանց, Վարդապետութիւն Վարդապետ :

« Ստուգիւ ամէն հայրենասէր սրտի մեծ տըրտմութիւն ու ցաւ կը պատճառէ տեսնելը թէ Ազգերին կրօնի կողմանէ հիմա երկու բաժնուած ըլլալով, մեծամեծ բարիքներ կը խափանուին, ազգային յառաջդիմութիւնն ու պայծառութիւնը գոնէ այնչափ դիւրաւ յառաջ չ'երթար որչափ որ կրնար ըլլալ, թէոր ամէն կողմանէ մէկ ըլլալով ամէնքս միաբան մի և նոյն փախճանին դիմէինք : Այս համար ալ Ազգին ճշմարիտ բարիք ու զոհերուն գլխաւոր մտածմունքն այն է որ այս դժբաղդ բաժանման պատճառն ու բաժանումը վերցնելով՝ Ազգերին նաև այս կողմանէ կառարեւապէս մէկ ըլլայ : »

Չարմանքով և մեծ հաճութեամբ կարդացի այս տողերը ձեր՝ Լուսերի պատմութեան յառաջաբանութեան մէջ, որ հրատարակել էիք Լուսա օրագրոյն 39-րորդ թուոյն մէջ : Ա և ինչէ մարդու գրչէն այս խօսքերը նոյն գինը, նոյն արժէքը չ'ունին ինչպէս ձեր գրչէն . վասն զի անկարելի է կարծել թէ առանց խորհրդածութեան առանց հետեւութեան դուք խօսք մը նետէք ազգին մէջ, երբ ճշմարիտ ազգասէրներու թարգման կ'ըլլաք, և ձեր կարծիքն ալ անոնց կարծեացը համեմատ կը յայտնէք օրագրի մը մէջ, գըրքի մը մէջ, որ ըսել է ներկային և հանդերձեալին առջև, դուք կարող և զօրաւոր միաբանութեան մը անդամ, որ ազգին աղէկ տպարաններուն մէկը ունի, գրիներ ու պաշտպաններ, և ամէն ազգային օգտի մը համար պէտք եղած միջոցներ, երբ կամք ըլլայ :

Եւ այս օրով հետեւ ազգասիրութիւնը պարտք մըն է և առաքինութիւն չ'է, ազատութիւն կ'առնումես ալ ընկերու ձեզի հետ, և եթէ կը ներքէ գուշակելու նաև ձեր « Լուս Երթալ Բաժանման պատմութեան » վերջնէն « հնարքներուն վրայ » : Եւ երկու ծամբայ կը տեսնեմ :

Եւ իմ « Ազգին մեծ մասը » պզտիկ մասին հետեւեալ այսինքն բոլոր Հայ ազգը պապական ընկել : Եւ իմ « Ազգին պզտիկ մասը » մեծ մասին հետեւեալ . այսինքն բոլոր Հայ ազգը Լիւթիանայ կաթողիկոսին հնազանդեցնել :

Ազգին մեծ մասը պզտիկին հետեւեցնելու համար ես անկարելիութիւն մը կը տեսնեմ . վասն զի իւր մեծութիւնը միւս մասին պզտիկութեան հետ բաղդատելով կը տեսնենք, որ դարձեալ ինքիւն ազգ մը կրնայ ձևացնել, երբ պզտիկ մասը անշան և անանուն ժողովուրդ մը կրնայ մնալ և ոչ տապանազրի մը արժանի . և որն է այն զօրաւոր պատճառը որ կարենայ համոզել 1551 տարիէ ի վեր քրիստոնեայ եղած ազգ մը

իւր դատանքը . իւր արարողութիւնները, իւր կրօնական սովորութիւնները փոխելու, կամ առեւ ճշդութեամբ խօսելով ասոնցմէ բաւ մը կամ գիր մը փոխելու : Եւ չեմ հաւատար որ ձեզի պէս լուսաւորեալ մարդ մը կարենայ Հռոմէացի գահին մարդեւորեալ ինքի « Երթալ Բաժանման » պատասխանել . վասն զի փառք Աստուծոյ, հետեւ եմք այն տգիտութեան խաւար օրերէն, որոնց ստուերներուն մէջ Աւիթիութեան իրենց յաջորդները այն դժոխքին բոցը ցուցնելով որսացին թշուառ Հայ ազգին զաւակները, անիծել սորվեցնելով իրենց եկամուտներուն իրենց հաւաքատ եղբայրները և իրենց հարց և նախահարց յիշատակը, որ Բրիտանի եկեղեցւոյն այնչափ հայրապետը ու վարդապետը տուած էին :

Եւ այս « Երթալ Բաժանման պատմութեան » ոչ Վարդապետի ժողովքը կը գտնեմ, վասն զի Հայոց ազգը զԼուսերէն այնչափ չ'երձանայր ինչչափ իւր պատճառաւ եղած ժողովքը . ոչ « Լուս Երթալ », վասն զի Աւետարանն ալ այնպէս կ'ըսէ . ոչ « Լուս Երթալ » երբեք, վասն զի ի դէմս որ դուք կ'երգուի, և այն և այն . այլ Հռոմէացի փառասիրութեան զէնքը՝ Երթալ Բաժանման արիտ առաքեալն ու ճարտարան վարդապետը : Վերջէք գտնիկա, յարգոյապատիւ Վարդապետ, և « Լուս Երթալ Բաժանման պատմութեան » կը վերնայ :

Եւ դուք ինքնաւ աղէկ գիտէք Հռոմէացւան Հայոց այս օրուան վիճակը որ ամէն ազգասէր սրտի ցաւ և ամէն նոյն ժողովրդեան մէջ գրտուած ճշմարիտ քահանայի խղճմունքի նիւթ մը կը պատճառէ . վասն զի այս չարեաց մասամբ իրենք ալ յանցաւոր չ'ըլլան, ոչ իրենց ըլլալ : Եւ մեծ օրինակին առջև կարելի է յուսալ Չեր ի մասսութեան թէ կը փափաքէր նոյն վիճակին մէջ բերել մոցնել ազգին մեծ մասն ալ :

Հռոմէացւան Հայոց վիճակը ըսելով անցայ, վասն զի Լուսա Երթալ օրագրին 368-րորդ թուոյն մէջ տեսաւ ազգը՝ Կոստանդնուպոլէ գրուած նոյն ժողովրդեան անձանցմէ նամակ մը, որուն պատասխան մէկը չտուաւ, և որով նամակին հեղինակները երկպառակութեան զայրանալով իրենց մէջ և կործանումն սպառնալով կ'իմաջնեն, ու կ'աղաղակեն թէ « Լուս Երթալ » համար ծաղրելու խնայան և լուսաւորեալ մասին եւ ինչ պատիւի այս գայլակալական շարժաց առաջը անելու համար, որոյ երկուստեք ինչպէս զգաւորութեամբ իմանալ ըլլալ թէ ինչ հասարակութեանը : Եւ յիշեալ զարմանալի է, յարգոյապատիւ Վարդապետ, որ ուսումնական Վիթաւութիւն մը օրագրի հրատարակելով այնչափ ժամանակէ ի վեր, ձեր ժողովրդեան վիճակը՝ չորս տողով անգամ, յիշատակի արժանի չ'էք ըրած . դուք քարոզիչ և վարդապետը նոյն ժողովրդեան՝ որ հարկաւոր կը տեսնէք բոլորեղաց առջև առնելու, երբ նոյն ժողովրդը ներքին երկպառակութեամբ կը կործանի, դուք Ազգասիրութեան քարոզք՝ որ նուազ ազգասէր կը գտնէք Լուսա Երթալ օրագրին, երբ ձեր « Լուս Երթալ » ժողովրդեան աղէկ տաքնապ ներուն մէջ (Յովնանու բունը կը քաշէ ու կը խորհայ, դուք անդուր կեցիք էք և ակնաւորես, երբ գերապայծառ Հասունեանը կը հալածէ ընկերութիւն մը, որուն գրեթէ անդամ են ձեր ժողովրդեան կէս ընտիր մասը : Եւ իմ խօսքերը անխորի կը զրուցեմես նաև Լուսա Երթալ օրագրին հրատարակչ վարդապետաց, որ կրնային անգամ մը գոնէ ազգին անցեալը ձգել և ներկային վիճակը քննել . որ ձեզի պէս գիտեմ թէ կը փափաքէին անշուշտ ազգին միութեան, և կրնան զհեղիքինց անդամները որ նոյն միութեան կ'աշխատին՝ Հռոմէացի երկիւղին, իբրև փոխալ անդամ . թէպէտ անոնք աւելի Հայ ազգը ըստի նայնել փափաքած ըլլան քան թէ զԼուսերները հայացնել :

Եւ այս հարցմունքը չ'ի ընել, եթէ դուք ազգին միութեանը չ'փափաքէիք . վասն զի իմ աչքիս ինչ որ այսօր երկպառակութեան պատճառ

է, հռոմէացւան Հայոց մէջ, զիս զգարմանցնէր : Հասուն գերապայծառին գործերուն մէջ արտաքին կարգի բան ամենեւին չեմ տեսներ . վասն զի իւր ամէն գործերը Լուսերէն կեղեցւոյ կախնեն են . (և թերևս ազգային պատմութեան հետաքրքիր գտնեն նմանութիւն մը իւր և յիշգրտելիութեան մը աշակերտ Նիկիոյ եպիսկոպոսի մը մէջ), ասոր համար չեմ զրուցեր այն ժողովրդեան պէս, թէպէտ իրաւունք ունիմ զրուցելու գըտուած խղճիս համար, թէ « Լուս Երթալ » այս քահանայից ըրածը, որ մեր մտքերը գերի ընկելով ամէն բան մեզի յանձն առնելու լինի, տարին ըզմեզ լեռնէ լեռ ձգեցին, ցրտերու ու սառերու մէջ երբեմն մեր կնիկներով ու զաւակներով, և այսօր կամ բռնաւոր կ'ըլլան, կամ մեր քաշած բռնութեանցը անհոգ ականատես : Եւ ես այս խօսքերը չեմ զրուցեր . ես գերապայծառ Հասունը չեմ բամբասեր, ինք իւր պարտքը կը կատարէ . Հռոմէացի սկզբանց կը հետեւի՝ երբ քանի մը քահանայի հաւանութեամբ առանց բոլոր եկեղեցականաց և ժողովրդեան հաւանութեան եպիսկոպոսական աթոռը կը բարձրանայ, երբ ժողովրդեան կամաց դէմ եպիսկոպոս և քահանայ կը ձեռնադրէ թէպէտ անարժան ըլլան անձինք, թէպէտ ձեռնադրութիւնը գաղտագողի . երբ ժողովրդեան կամաց դէմ վարդապետներ կը քշէ որ սիրելի են ժողովրդեան և պատկառելի իրենց առաքինի վարուցը և ազգասէր աշխատանքը համար . այս, այս գործերը ընելով ինք Հռոմէացի եկեղեցւոյն սահմանադրութեանցը կը հնազանդի և Պապերուն օրինակին, որ եթէ ուր հարկը տարիէ ի վեր այսպէս և ստոր նման օրէնքներով կը վարուին . ցաւալի ալ է գերապայծառ Հասունին, որ արքանեակ մը Հռոմէացի իրեն պէս՝ կը զրկուի խաղաղութեան բարձրացնելու և եկեղեցւոյ այսինքն իւր անձին անհնազանդները կրակի մէջ նետելու փառքէն . վասն զի (ու մանեան ինքնակալ տէրութիւնը իւր հպատակները անանոց նախնիներէն վեր կը համարի և իւր հայրախնամ կառավարութիւնը չ'ընար յարմարիլ հռոմէական սկզբանց :

Եւ չ'ըլլայ թէ մէկը զարմանայ թէ այս մասին վրայ, այսինքն հռոմէականաց արդեան վիճակին վրայ այսչափ երկայն կը պնդեմ, վասն զի անկապաւած չ'է, այլ էական կանոն մը Հռոմէացի անձնի վարդապետութեան . որ կարծես թէ դաշնադրութեան մուրհակ կը քաշէ Լուսերայ հետ, քրիստոնէից մեծ մաս մը դժոխքի մասնէն . « Լուսա Երթալ » հռոմէական եկեղեցւոյ փրկութիւնն ոչ գուցէ ըսելով : Եւ ճշմարիտ հռոմէացւան ժողովրդեան մը ինչպէս որ տեսիլ և սատանի դատապարտեալ զաւակներ պէտք է ըլլան օտար դաւանութեամբ քրիստոնեայ, նոյնպէս պէտք է տեսիլ ըլլան ուսմունք, գիտութիւն և մտածութիւն, որ չուտ մը կը խրամատեն այդ սարգի օտաւայնէ շնուած առեւելութեան պատաւարը քրիստոնեայ ազգաց, և որ մեծն է համագգի եղբայր մէջ : Եւ անոր համար ալ չ'ի զարմանար, երբ երբեմն օրագրիներուն մէջ կը կարդայի թէ Պատթոս և Յակոբ արհիեպիսկոպոսներ ընկերութիւններ կը հաստատեն, դպրոցներ կը կառուցեն ու կը բարեկարգեն, նոյն միջոցին կ'իմանայի թէ իրենց համաթոռ Հասուն արքեպիսկոպոսը ամէն անարժան միջոցներ ի գործ կը դնէր հռոմէացւան Հայոց մէջ գտուած միմիայն ընկերութիւնը կործանելու . Տրապիզոնի դպրոցը կը գոցէր արհամարհելով ծնողաց աղաչանքը, որոնց զաւակները երեսի վրայ կը մնային, և հիմա ալ վարժապետութիւն ընող վարդապետներ կը ըսեմ թէ իրենց վանքերը կը քշէ մէյմէկ պատճառաւ : Եւ ասոնք ինչու համար . վասն զի Հռոմ վարդապետ, այլ ոչ քրիստոնեայ պառնակ հոգ մը պէտք է իրեն, որ ուզածին պէս առաջնորդէ :

Եւ անք տեսնելով ու գիտնալով, և անքին ալ բաղդատելով Լիւթիանական և բուն Հայոց ի նախնեաց ժառանգութիւն մնացած ներողամիտ թոյլտուութիւնը որուն եղբայր է բոլոր ուղղափառ քրիստոնեայ, որ ուսմունք յարգը ճանձնու

Ըն Վերջը բարեկամ է գիտութեանց, և կողքայ անշուշտ տգիտաբար ըրած չափազանցութիւնք երբեմն, որ թերեւս ազգային միութեան չափազանց սիրոյ արգասիքն եղած են, և տեսնելով գործքերը որ քան զխօսքերը աւելի աղէկ կը խօսին, ևս համարուած եմ, վերադարձուել չայր, թէ «Ազգին ճշմարիտ բարիք ուղղութիւնն ու անոնց մտածմունքը աս դժբաղդ բաժանման պատճառն ու բաժանումը վերցնելու», Ազգին պղտի մասը մեծ մասին հետեւեալ է, այսինքն բոլոր չայ ազգը Այնթապի կաթողիկոսին հնազանդ եղելէ արուն բարոյական և կրօնական իշխանութիւնը հայրական և ազգային ըլլալով, անբաղդատելի խորթ հօր մը իշխանութեան հետ, մեղի երաշխատու մը կը լայ խաղաղութեան ու եղբայրսիրութեան. «Բնականութիւնը ինչ ինչով էր, ապա յայտնաբերուիւնք և պայծառութիւնն ինչ-որ-յառաջ ինչ-որ-այն կը լայնէր, և անոնք միմեան մէջ և նոյն վիճակին ինչ-որ-այն», այսպիսի կաթողիկոսի մը օրով՝ որուն անշահասէր տառաքինութիւնք, ազգասիրութիւնն և ուսումնասիրութիւնը ամէն տեսակ մարդոց բերանն է որ զինքը տեսնէ՝ լսել և ճանչցել են, և որ ես աչքովս տեսայ Տփլիսի, չէ թէ զինքը, այլ որ մեծն է, ժողովրդեան մը սէրը ու երախտագիտութիւնը իր նախնի տառաշնորդին և արդի կաթողիկոսին համար։ Թէ կարելի է ազգը միացնել օգտակար կերպով, պէտք է իրեն աչքը դարցնել Այնթապին, հոն ուր չայ ազգին կրօնից և պայծառութեան հիմնարկով ըրին Վրիպոր և Տրդատ և որ ազգին մի մասն չիւսիր աստղն է և զուարթ յիշատակ մը ի խաղաղութեանց աւելանալ ազգին։

Թէ որ այս միութիւնը այս կերպով կարենաք կատարել, յարգոյապատիւ չայր, դուք և ձեր Միաբանութիւնը և ձեզի համախոհ ազգասէր և պատուական վարդապետը որ ազգերնուն համար կ'աշխատին կամ գրչով կամ անոր զուակոյց վրայ սիրտ մոռցնելով, ինչ հարկաւորութիւն կրնայ Մարտինոս Եւտերի վարուց ու պատմութեան վրայ աշխատելը՝ բողոքողութիւնը ի չայր արդիւնը համար, զոր գրեթէ անհետ չեն կրցած արգիլել Արարչաւոր. բաւական է ազգային հին պատաւմունքը վերցնել և նորերը ինքնիրեն անհետ կը ընան։ Վասնզի այդ պիտի վեճերը չեն որ բողոքողութիւնը արմատաքի կը լսեն, այլ ըստ իմ կարծեացս վնասը կը տատակոյցնեն և կ'աճեցնեն։

Չէր գիտէր արդէն ես կրտսնեմ իր յառաջաբանին, որ կրկին բողոքողութիւնը իբրեւ թէ իր խանձարութեան մեղքացնել ու խալտառակել, մոռնալ իր ծնողքը։ Ինչ աւելի դիւրին բան, յարգոյապատիւ վարդապետ, բան զ՝ ուտել խալտառակելն, բայց նոյնպէս ինչ աւելի դժուար բան քան զ՝ լսել բանդը Օ. Պապը արդարացնելն։ Ինչպիսի մարդուն դժուարութիւն կը քաշէր ընդունել տալու, թէ «Ինչպե՞ս երեւի գրեթէ քաշէր. . . համար անանկ մարդիկ ընդհանրապէս աւելի կամ պակաս մոլորութիւններու մէջ խախտած ըլլալն է իրենց գործիքը գրեթէ հանելու համար՝ յետո՞ւ նին միջոցը առնելն ամեն պէտքով սորոքութիւնը, խաղաղութիւնը, ներգոյնութիւնը, բնութիւնը, աշխարհայինութիւնը, յախճապութիւնը ու պղծութիւնը»։ Բայց նոյն խելացի մարդուն կը յուսար գիւրութեամբ ընդունել տալ թէ՛ Վրիպորու ան ընդհանրական և առաքելական եկեղեցւոյն, ու ինչ որ եղան չայ ինչ-որ-այն, գրեթէ և իւր փոխանորդ ընտրել այնպիսի բաժանապետներ կամ Պապեր՝ որոնց մարտնչութեանց պատմութիւնը մարդկանց լսելը չտանի, և որոնք շատ անգամ իրենց անիրաւ նպատակներուն հասնելու համար ձեռնունին միջնորդ առած ըլլան ստու թիւններ խարդախութիւններ, նենգութիւններ, բռնութիւններ, անիրաւութիւններ, յախճապութիւններ ու պղծութիւններ։

Ինչպիսի ըլլայ միամիտ ժողովրդեան մը զարմանքը՝ երբ ձեր գրքին մէջ կարդայ թէ նորդ գութեան հիմնող իրքը «Ինչպե՞ս իշխանութեան առջին մեծութեան և իշխանութեան խաղճիկն» և բողոքողն գրքին ալ լմանայ թէ չոմայ Պապերն ալ սովորութիւն ունին նոյնպիսի փոխառել իշխանութեան տալն մեծութեան և իշխանութեան խաղճիկն իշխանները և ժողովուրդները ապրիս քաղաքացիները իրենց օրինաւոր տեսարցը դէմ,

չատ անգամ երկու բանակ բաժնելով Արարչաւոր և արեւմտեան թափախելով, փոքուն վրէժնաբերութիւն մը՝ անխելք ու խտ մը կամ փափաք մը կատարելու համար։ Իսկ «Ինչեղեցեայ և վնասէր» ինչեղեցեայ յախճապութեան» կը յուսար թէ փոխարէն՝ աշխարհացոյց տախտակի մը վրայ չիցըցնեն ան բողոքները որ կը պահեն այսօր Պապերը՝ կետար Պորճիայի զենքովն ու թունով փաստուած, կը յիշէր «Ինչպե՞ս իշխանութեան ինչեղեցեայ և վնասէր» ինչպե՞ս իշխանութեան ինչեղեցեայ և վնասէր, բայց կը մոռնար թէ պիտի յիշեցնեն ձեզի՝ ժամանակին եկեղեցականաց ցոյի ու անառակ վարքը։ Պիտի պատմէր «Լաւարտի մարդուն ուղեք ընել» անանկ աշխարհային թոյլտուութիւնը, բայց գիտէր թէ փոխարէն պիտի լսէր անիրաւ բռնութեանց պատմութիւնը որ կայսերաց և արքայից թաղապետի գլուխները կրկնադարձեցնէր, և կը բողոքէր ան խաղաղութեան կարմիր բոցը լսելու համար դարերով լսուած այսպիսիքն որ մը չէր, որ մը Մահ մեղադրանք և ուրիշ որ մը հերետիկոսի անունի տակ, և թէ այդ կրակին արմարծողները չոմայ ուղեք ընել. Ինչ որ մը իրենց, անոնք ձեզի պատասխան պիտի գրեն, յայտնի է թէ ձեր աս լսուելի պատմութիւնը նորդութեան վրայ ձեր գրելու գրքերուն առջի հատորը պիտի ըլլայ, գրքերը պիտի շտանան, երկու կողմին խալտառակութիւնը յայտնի պիտի ըլլան, կոխը ան վերջ պիտի ըլլայ. կողմերը յաղթանակելու համար՝ ճշմարտութիւն և ստու թիւն հաւատարմութիւն գործածեն, և գրեթէ անհետ ալ թէ ընց ունին որոշելու համար յաղթութիւնը, պիտի չորոշուի, փաստիկ Արարչաւոր մեղի օրինակ է։ Ո՞ր ուրեմն պիտի շահի այս դուռ մը գոյն մը մէջ, ուղղափառութեան հերետիկոսը, պապականութեան բողոքողը, դարձեալ օրինակը փորձով ունիմք. ոչ մէկը և ոչ մէկը, այլ երբորդ մը որ ստուեր ներուն մէջ կեցած է, որուն հետքը դեռ չիայ ուր միջնորդ և հակաճառութեանց մէջ, ինչպե՞ս, որ կարհամարհէ երկուքն ալ, որ չհաւատար ոչ հաղորդութեան և ոչ Վրիպորի, որ կը կատարէ վրայն ու գիւտութիւնը, որ կը ծածկուի թէ խալտառակութեան և թէ մեղքին վրայ։ Ո՞ր պատմութիւնը ուղղութեամբ կը լարուի, կրնայ տեսնել թէ ուղղափառաց և բողոքողաց անհատները միջնորդն ծնած է անհաւատութիւնը։ Վասնի որ քրիստոնեայք չեն բաժնուած և չեն մտածեր իրենց կողմը բաշխուելու հետարանը՝ այդ սուրբ գիրքը պատուել մարդու մտքէ չէր անցած։

Չըլլայ թէ իմ աս խոսակցութիւնս այս կերպով անուղղակի պաշտպանութիւն մը կարծէք բողոքողաց, երբ իրենց փաստերուն քանի մը հատը շտապաւ կ'անցնիմ, չէ թէ այն փաստերով համոզուելու համար, այլ ձեր պատերազմի աւարտը ու յատակը գէշ գտնելու համար։ Չէ թէ ձեր պատերազմը գէշ կը գտնեմ, այլ պատերազմին ձեռք միտակարար. փաստիկ այդ տեսակ պատերազմին ծայրը յաղթութիւն չեմ տեսներ։ Վրիպոր, խալտութեամբ, պատմով, բանտով և միջին բանադրանքով կ'աւելի ալ ինչի միտակարար կերպն։ Ո՞ր զուցէք թէ, ինչ ընելու է. փաստիկ ընելը յայտնի կեցած է, ճշմարիտ ուղեք ինչպե՞ս ինչ-որ-այն ընել, անկեց դուրս ուրիշ տեսակ պատերազմ անօդուտ կը գտնեմ բողոքողաց դէմ, թող նախ ամէն ուղղափառ եկեղեցաց քահանայք ճանչնան իրենց պարտքը, ըլլան հայր ժողովուրդեան, աշխատին աւոր զուգններուն վրայ՝ տալով քրիստոնեական ճշմարիտ դատարարականութիւնը, իրենց փոքրիկ առններն օրինակ ան հայրապետաց վարքը որ անհաւատներու ծովաւոր խոնարհել կուտայ, պախարակեն մարտնչութեան տեղ և ամէն մարդու վրայ առանց աշխատութեան, ըլլան աշակերտ Վրիպորի և ոչ զինուոր կողմի. վերջապէս իրենց անհաւատութիւնն ու առաքելի վարքը հեռի ամէն կեղծաւորութեան անհաւատակելի վրայ ըլլայ իրենց բարոյներուն ճշմարտութեան, և նոյն բարոյները չէ թէ ճարտասանութեան ցոյցի համար, այլ ժողովուրդը կրօնական և բարոյական յառաջադիւժութեան համար ըլլան. և տեսնենք թէ բողոքող կը մնայ աշխարհիս վրայ, կամ խաղաղութիւն ու բաժանմունք Վրիպորի

եկեղեցւոյն մէջ, կամ ատելութիւն համադրի եղբայր մէջ, Տար լսուած որ կարենայինք տեսնել ան փափաքելի օրը ձեզի և ինչի և ամէն ազգասէր սրտերու, օրը լսուած միութեան։ Կը մնամ ձեր Վրիպորութեան անհաճութեամբ։

Փարիզ, 27 Հոկտեմբերի 1850։

Օրինակ նամակին, զոր վերապատուելի Օ. Օհրապեան Հ. Յովսէփեան Միթիմարեան գիտնական վարդապետը գրած է Փարիզէն յամիս 1819 առ հօրեղբորդին իւր յարգոյ պարտն Մկրտիչ Օհրապեան, որ ի կոտորածն ապօրին։

«Պատուարժան և սիրելի եղբորդուստր իմոյ պարտն Մկրտիչ սղոյն և օրհնութիւն։

(Յետ բաղում բանից գրէ այսպէս.)

«Բայց ալեւելի կաթողիկոս հայրաճու մին բաւոր քեզի կը լսեմ. գանք որ այս բանին մէջ որ ինչ-որ-այն ընելու աղէք բացէք, որ պօշտեղդ դուք ալ բարարան չ'երթաք. դուք ձեր ուղիք քրիստոնեական հաւատքը պահելու առանց խաճախանաց ձեր ազգին ժամէն ետ մի կենաք երթալու. ան ճամի չէ, սինովա չէ. հոն ալ նոյն Վրիպորը և լսուածութիւնն է, որն որ Պրէնկին ժամը, ալ ընէ չիայ. և ասանկ կը լսեն նաև Պրէնկի տանի Պրէնկիները. ու երբ կը լսեն թէ չայր ազգը երկու քրիստ եղած մէկը զմեկը կը հաւրածէ, հախը բուն չայրութեան կու տան, կաթողիկոսները չէ կ'են կ'ընեն, որ այս պատճառով ստակէ կ'ընեն, բանտը կը մանեն, և այլն. Լասանկ ըսելը լսված է նաև նոյն Փափին բարտի նախնիներն և փառ լսվելութիւնն է, որ մեր խեղճ միամիտ կաթողիկոսները տգիտութեամբ անոնց ուղղութիւն թէ չէ ու զոհ կը ըլլան. ուստի դուք ինչպէս ըսի, խելքերնիդ գլուխնիդ ժողովեցէք. դուք ազգաւ չայ եք, պէտք է որ ձեր Պատրիարքին հնազանդ ըլլաք, որ յայտնի ճշմարիտ հաւատոյ դէմ բան ձեզի թէ չէ չ'ընէք. հապա շատ շատ ձեզի պիտի լսեն թէ՛ սուրբ Աւետարանին ներհակ է նէ՛ չ'ենք ընդունելի, և նը զովելով կը նըզվենք, Բաժնեկոտու վրայ չաղտուրիք. զէրէ փորձով գիտեմ ըսածս. երեսուն տարիէն աւելի է որ Պրէնկիտանի մէջ ուղղափառ ըսածներուն հետը կը վարուիմ. միշտ հետեւին կը մանեմ կ'ընեմ, և այս կ'ըսեմ որ ճշմարիտ բըրիստոնեութիւնը չայր ազգին մէջ կը պահվի. իմացի ալեւելի բոլոր ազգը, (կաթողիկոս չ'ըլլայ) և Պրէնկիներուն խելացին ալ և բարեպաշտն ալ ասանկ դատաստան կ'ընեն տեսնելով իրենց քրիստոնեութիւնը։

«Իսկ ընդհանրապէս Պրէնկիները այս հաւաճախաց բանին վրայ մասխարայ ընելով՝ մեր բոլոր ազգը ետըն լեւելցի տեղ կը գնեն, և չըռոմայի բողոքն կը մեղադրեն, և անորով աւելու թէ կ'ընեն, որ իրենց կեղծաւոր սօփիսթութեամբ պատճառ կ'ըլլան ան միամիտներուն վրէժնաւոր։ Չէրիք չէ՞ որ մեր խաղաղ ազգը. Լսյա բաթողիկոսութեան մատուէն ալ մասնաւորապէս մեր չայ ազգին մէջ ինչպե՞ս է, ան սեպեպով ազգերնիս ամէն տեղ իւր հանգստութիւնը կորսնցուցած պէրպաթ եղեր է, և աւտով մասխարայ է բոլոր ազգաց առջը, Տաճկին, Հոռմին, Չեքիին, նաև Պրէնկին. Պրէնկին կ'ըսեմ, որ անոնց հաւատքին խաթերը համար մեր շախնը չայրը ճիւղերնին կու տան, ու հաւատքին գիտաւորները Հոռմայ բոլոր գէջքին մէջ խղճում են։ Տաճա շատ բաներ կան ըսելու այս մատուէիս վրայ, բայց տեղը չտանիր. գիտեմ որ աս բանս մեր անմիտ ազգին հասկըցընելու և ըղբոյն խօթելու շատ դժուար է, որ մէյնը արթննան նային, թէ ինչ հալի մէջ են։

«Լսյա միայն գրեցի սրտիս սաստիկ կակիծէն, որ պարէ ձեզ զգուշացնելով, որ աչքերնիդ բաւաւոր, և պօշտեղդ եւ նահատակ չ'ըլլաք, ինչպէս կ'ընէ աւտկոյց առակը, քեզն շատ իմացեք։

«Ն. Օ. Չորիշայի յեր Յովսէփեան վարդապետ Օհրապեան».